

ระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรไทย
โดยโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร
System of Public Health Services by Using the Thai Herbs at Chao
Phraya Abhaibhubate Hospital

น้ำฝน ศิริวันสาณต์*

เอกพร รักความสุข**

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรไทยโดยโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1. เพื่อศึกษาระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย 2. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร 3. เพื่อศึกษาแนวทางในการให้บริการด้านสาธารณสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศร เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักโดยวิธีเลือกแบบเจาะจง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ผู้กำหนดนโยบาย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข จำนวน 4 คน กลุ่มที่ 2 ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จำนวน 5 คน กลุ่มที่ 3 กลุ่มสมาชิกบ้านดงบัง จำนวน 7 คน โดยศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในเฉพาะพื้นที่ของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ตำบลท่าแกม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี ใช้วิธีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลแบบสามเส้าซึ่งใช้วิธีการสอบถาม สังเกต สัมภาษณ์จากบุคคลที่ให้ข้อมูลนำมาจัดหมวดหมู่ แยกประเด็นและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัย ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนาผลการวิจัยมีข้อค้นพบโดยสรุปกล่าวคือ

ผลการวิจัยพบว่า

1. ระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย โดยโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จะต้องให้บริการด้านสาธารณสุขโดยใช้สมุนไพรไทยที่มีคุณภาพและสอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรตลอดห่วงโซ่มูลค่า (Value chain) ได้แก่ ด้านการสร้างบริการหรือผลิตภัณฑ์ ด้านราคา ด้านสถานที่หรือช่องทางการจำหน่ายหรือให้บริการ การส่งเสริมการตลาด

* Doctor of Philosophy Program in Public Administration Western University

** Department of Philosophy Program in Public Administration Western University

สินค้าและบริการ และด้านการวิจัยและพัฒนา 2. ปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ประกอบด้วย 6 ประเด็น ได้แก่ ความล่าช้าในการออกผลิตภัณฑ์ใหม่ ภาพลักษณ์และเจตคติในการใช้ยาสมุนไพรยังไม่เป็นที่ยอมรับ การกระจายสินค้าไม่ทั่วถึงทุกจังหวัด ปัญหาด้านวัตถุดิบที่ใช้ผลิตสมุนไพร และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

3. แนวทางการให้บริการด้านสาธารณสุขสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศร ประกอบด้วย 5 กลยุทธ์ ได้แก่ สร้างความน่าเชื่อถือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ บุคลากรการบริหารเวชภัณฑ์ พัฒนาสมุนไพรครบวงจร วิจัยและพัฒนา

คำสำคัญ : ระบบการให้บริการ, สมุนไพรไทย, โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

ABSTRACT

The research project of Thai Public Health Service System of Herbal Use by Chao Phraya Abhaibhubate Hospital. There are 3 objectives: 1.To study the system of public health services by using Thai herbs to promote Thai traditional medicine. 2. To study the problems and obstacles of public health services by Herbs at Chao Phraya Abhaibhubate Hospital. 3 To study the guideline for public health services in the use of Thai herbs to promote Thai traditional medicine at Abhaibhubate Hospital, describing the phenomenon of public health services by using Thai herbs to promote Thai traditional medicine. This is qualitative research. By studying the papers, concepts, theories and related researches. The researcher collected the data by in-depth interviews with the key informants. The selective method was divided into 3 groups: Group 1. Policy makers: 4 persons were the team of Health Minister. Group 2 The 5 officers of Chao Phraya Abhaibhubate Hospital. Group 3. The 7 members of Baan Dong Bang. The data were collected and collected in the area of Chao Phraya Abhaibhubate Hospital, Tambol Tha Ngam, Amphur Muang, Prachin Buri Province. Using a method of verifying the reliability of data triangulation , using questionnaires, observations, and interviews from the person providing the information. Separate the issues and analyze the data to answer the research objectives by the descriptive analysis. The results are summarized in the following.

1.Public health services system using Thai herbs to promote Thai traditional medicine. By Chao Phraya Abhaibhubate Hospital will provide public health services through the use of quality Thai herbs and in accordance with the needs of both domestic and international markets. The development of herbal products throughout”

the value chain”, such as the development of the product, the service, the marketing promotion and The Research and development.

2.Problems and Obstacles of Public Health Services by Herbs, Chao Phraya Abhaibhubate Hospital. There are 6 issues:The delay in new product release. The image and attitude of herbal medicine is not acceptable. Distribution not all provinces. The problem of raw materials and the higher cost of producing.

3.The approach to providing public health services in using Thai herbs to promote Thai traditional medicine at Abhaibhubate Hospital consists of 5 strategies: Human resources, Reliability development, Integrated pharmaceutical administration, Development of comprehensive herbs and Research and development.

Key Word (s): Service System, Thai Herbal, Chao Phraya Abhaibhubate Hospital

1. บทนำ

รัฐได้มีนโยบายเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์การแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรอย่างต่อเนื่องมาตลอด ซึ่งในปี 2553 ประเทศไทยเน้นการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนามิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย พ.ศ. 2550-2554 และพัฒนางานการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านไทย และการแพทย์ทางเลือก ให้เป็นรูปธรรม กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ต่อมาในปี 2554 มุ่งเน้นการส่งเสริมให้ประชาชนใช้ยาสมุนไพรไทยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในเด็กซึ่งปัจจุบันมีการใช้ยาเคมีในการรักษาตั้งแต่แรกเกิดจนโต ซึ่งหากมีการปรับมาใช้ยาสมุนไพรไทยแล้ว จะเป็นการช่วยลดการสะสมของสารเคมีในร่างกายของเด็ก ตลอดจนเพิ่มภูมิคุ้มกันความแข็งแรงของร่างกายให้มากขึ้นด้วย พร้อมทั้งมีการรับการจัดทะเบียนยาเข้าสู่บัญชียาหลักแห่งชาติ ซึ่งในปี 2555 เริ่มมีการสร้างรายได้เข้าประเทศจากสมุนไพรเพิ่มขึ้น ในปี 2556 มุ่งเน้นการแพทย์แผนไทยหัวใจ การดูแลสุขภาพ โดยการประชาสัมพันธ์องค์ความรู้ด้านศาสตร์การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน ในปี 2558 เน้นให้คนไทยมีสุขภาพดีและอายุยืนด้วยสมุนไพรและภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย แพทย์พื้นบ้านในปัจจุบัน เริ่มมีการเปิดตลาดเชิงธุรกิจระหว่างผู้ซื้อจากกลุ่มประเทศอาเซียน และผู้ขายในประเทศที่เป็นผู้ประกอบการกลุ่มผลิตภัณฑ์จากยาสมุนไพร อาหารเสริม เครื่องสำอาง กลุ่มวัตถุดิบและสารสกัดกลุ่มอื่นๆ

โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ถือเป็นโรงพยาบาลนำร่องเรื่องการแพทย์แผนไทย โดย ปี พ.ศ.2529 เป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตยาสมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร เริ่มจากการวิจัยของคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่มีการผลิตยาสมุนไพรไทย โดยนำกรรมวิธีและสารที่ใช้ในแพทย์แผนปัจจุบันมาผลิตเป็นยาสมุนไพรในรูปแบบใหม่ (มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร, 2554) จากความสำเร็จดังกล่าวฝ่ายเภสัชกรรมได้เข้าไปเรียนรู้ภูมิปัญญาในเรื่องสมุนไพรและนำมาวิจัยและพัฒนาเป็นยาเพื่อใช้ในโรงพยาบาล ต่อมาในปี 2540-2541 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ การพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพจึงเป็นหนทางหนึ่งในการ

แก้ไขปัญหาก็เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ประกอบกับรัฐบาลได้เล็งเห็นศักยภาพและมอบโอกาสแก่โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ให้การสนับสนุนในการจัดทำโครงการสาธิตการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรอย่างครบวงจร โดยทำการศึกษาตั้งแต่กระบวนการปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การแปรรูปวัตถุดิบสมุนไพร การควบคุมคุณภาพวัตถุดิบ การผลิตเป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป ไปจนถึงการจำหน่าย โรงพยาบาลจึงได้นำภูมิปัญญาที่เก็บรวบรวมไว้และสมุนไพรจากชุมชนมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อช่วยเศรษฐกิจชุมชน โดยขยายผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากที่มีเฉพาะยาให้ครอบคลุมถึงอาหารเสริม เครื่องสำอาง และเครื่องดื่ม จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีการพัฒนาการผลิตสู่ผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย ซึ่งได้รับการตอบรับจากผู้บริโภคอย่างกว้างขวาง (สุภาภรณ์ ปิตีพร, 2554) และได้รับความสนใจจากต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง แต่จากกฎระเบียบทางราชการทำให้โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรไม่สามารถขึ้นทะเบียนตำรับยาจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยาได้ จึงได้มีการจัดตั้งมูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ขึ้น (มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร, 2554)

จะเห็นได้ว่าแม้นโยบายภาครัฐในการพัฒนาผลิตภัณฑ์วิสาหกิจชุมชน การแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร มีอยู่หลายนโยบาย แต่พบว่า ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่ผ่านการศึกษาวิจัยเพื่อพิสูจน์สรรพคุณและความปลอดภัย รวมทั้งผ่านการวิจัยเพื่อกำหนดมาตรฐานและพัฒนาวิธีควบคุมคุณภาพอยู่น้อยมาก ทำให้ยังเป็นปัญหาในการนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรของไทยเข้าแข่งขันในตลาดต่างประเทศ ประกอบกับผู้บริโภคผลิตภัณฑ์สมุนไพรเหล่านี้ ยังไม่ค่อยเชื่อมั่นในผลิตภัณฑ์สมุนไพรและการเปิดเสรีประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ในปี พ.ศ. 2558 นั้น จะทำให้เกิดคู่แข่งและสภาพการแข่งขันในตลาดเพิ่มสูงขึ้น มีการแข่งขันที่รุนแรงในตลาดโลก โดยเฉพาะสินค้าที่มีคุณภาพต่ำต้นทุนต่ำหรือสินค้าที่สามารถใช้ทดแทนกันได้ง่าย จะรุกเข้ามาวางจำหน่ายในประเทศได้มากขึ้น ซึ่งประเทศไทยเป็นประเทศสมาชิกของประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนและมีการส่งเสริมการผลิตสมุนไพรไทยเพื่อเป็นธุรกิจธุรกิจชุมชนขนาดเล็ก ที่ยังขาดความเข้มแข็งในการต่อสู้กับธุรกิจขนาดใหญ่ทั้งในประเทศและธุรกิจจากต่างประเทศ จึงทำให้ผู้ประกอบการต้องปรับตัวรับการแข่งขันที่รุนแรงดังกล่าว จึงทำให้เกิดคำถามว่าการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรไทยควรมีทิศทางใด การสนับสนุนภาครัฐในอนาคตจะมุ่งเสริมองค์ความรู้ที่จะช่วยยกระดับความเชื่อมั่นในผลิตภัณฑ์สมุนไพรได้อย่างไร เหตุใดผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากบางประเทศจึงได้รับความนิยมมากกว่า เพราะอะไรผู้บริโภคจึงให้ความไว้วางใจและมีความเชื่อมั่นในผลิตภัณฑ์สมุนไพรของต่างประเทศมากกว่า

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรไทย โดยโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย

2.2 เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพร
โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

2.3 เพื่อศึกษาแนวทางในการให้บริการด้านสาธารณสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อ
ส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศร

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษา
“เชิงคุณภาพแบบกำหนดพื้นที่ศึกษา” ผู้วิจัยกำหนดระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้

แหล่งข้อมูล

3.1 แหล่งข้อมูลด้านพื้นที่สำหรับการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาระบบการ
ให้บริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรไทยโดยโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร โดยศึกษาจาก
การบริหารของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี รวมทั้งนโยบาย
และยุทธศาสตร์ด้านสมุนไพร แผนพัฒนาและ มีการปฏิบัติงานในการบริการด้านสาธารณสุขของ
ประเทศไทยในการใช้สมุนไพรเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย

3.2 แหล่งข้อมูลด้านบุคคล (Key Informants) การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บ
รวบรวมข้อมูลจากบุคคล ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรโดย
วิธีเลือกแบบเจาะจง (Purposive Random Sampling) โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ผู้กำหนดนโยบาย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข เป็นการสัมภาษณ์
เชิงลึก (In-depth Interview) แบบไม่เป็นทางการ จำนวน 4 คน ประกอบด้วย

1. นายแพทย์ โสภณ เมฆธน ปลัดกระทรวงสาธารณสุข
2. นายแพทย์สุรพรชัย วัฒนายิ่งเจริญชัย รองปลัดกระทรวงสาธารณสุข
3. นายแพทย์ สรรพพงษ์ ฤทธิรักษา รองอธิบดีกรมการแพทย์แผนไทย
4. นายแพทย์ธีรพล โตพันธานนท์ อธิบดีกรมการแพทย์

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้บริหารและเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จำนวน 5
คน ประกอบด้วย

1. นายแพทย์จรัญ บุญฤทธิการ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร
2. นางเพ็ญศรี เงินทอง หัวหน้ากลุ่มนโยบายและแผนงานโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัย
ภูเบศร
3. นางเบญจวรรณ หมายมั่น แพทย์แผนไทยประยุกต์
4. ดร.ผกากรอง ขวัญข้าว เกสัชกรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร
5. กนกวรรณ เสถียรตั้งคะสิดย์ นักวิเคราะห์นโยบายและแผน

3.3 แหล่งข้อมูลด้านเอกสาร (Documentary Sources) ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจาก
เอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับข้อมูล ข้อเท็จจริง เอกสารวิชาการ งานวิจัย ดุษฎีนิพนธ์ และบทความ
เกี่ยวกับกิจกรรมของภาครัฐ กรณีการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร นโยบายภาครัฐเกี่ยวกับสมุนไพร การ

ส่งเสริมการแพทย์แผนไทย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัย นับเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีความสำคัญที่สุดในการเก็บข้อมูลงานวิจัยในพื้นที่ การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องบันทึกเสียง เพื่อใช้บันทึกข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคลทั้งนี้เพื่อตรวจสอบความคลาดเคลื่อนของข้อมูล และผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเอง เพราะการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการสัมผัสกับผู้ให้ข้อมูลโดยตรง ดังนั้นผู้วิจัยต้องทำการเตรียมความพร้อมก่อนการเก็บข้อมูล ทั้งในด้านทักษะในการสัมภาษณ์และความรู้ในด้านวิชาการ

การเก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ สัมภาษณ์แบบไม่จำกัดคำตอบแบบเจาะจงเฉพาะเรื่องโดยผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ด้วยตนเองตลอดการรวบรวมข้อมูล

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) มีการตรวจสอบด้านข้อมูล (Data Triangulation) ดึงดันข้อมูลด้านผู้วิจัยด้านทฤษฎีและการตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้วยวิธีรวบรวมข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ซึ่งได้ทำการวิเคราะห์ในเบื้องต้นไปพร้อมกับการเก็บข้อมูล โดยในแต่ละครั้งที่ทำการเก็บบันทึกข้อมูลอย่างละเอียดแล้วนำมาจัดหมวดหมู่ แยกประเด็นและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัยโดยมีขั้นตอนดังนี้ การลงรหัสข้อมูลพิมพ์ทสัมภาษณ์สำรวจภายในตัวเองของผู้วิจัยการแจกกระจายข้อมูลแสดงเนื้อหาเรื่องที่ศึกษาด้วยคำบรรยาย

4. ผลการวิจัย

1. โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยการให้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยสำหรับในการวิจัยครั้งนี้ พบว่าโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรเป็นศูนย์การรวบรวมอนุรักษ์ตำราไทย สมุนไพรไทยการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน การบำบัดรักษาสุขภาพด้วยองค์ความรู้เรื่องหมอยาพื้นบ้านที่ใช้หลักวิทยาศาสตร์ในการแปรรูป การผลิตยาสมุนไพร ตัวอย่างยาสมุนไพรในการรักษาโรคต่างๆ อุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องใช้ในการปรุงยา จึงเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องการแพทย์แผนไทยที่ได้คุณภาพตามหลักเภสัชศาสตร์ อีกทั้งยังเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าวิจัย และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพรและการแพทย์ท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเป็นโรงพยาบาลนำร่องเรื่องการแพทย์แผนไทยโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยการให้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย ซึ่งสำหรับในการวิจัยครั้งนี้ พบว่าโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรจะต้องมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรตลอดห่วงโซ่มูลค่า (Value chain) ให้มีคุณภาพและสอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวจะต้องทำทั้งห่วงโซ่ ตั้งแต่การหาตลาด การทำวัตถุดิบ และพื้นที่ปลูกส่งเสริมการปลูกของเกษตรกรในพื้นที่ ในเรื่องของ R&D พัฒนาผลิตภัณฑ์ไปจนถึงการตลาดและการจำหน่าย

ด้านการสร้างบริการหรือผลิตภัณฑ์ พบว่า ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร มีรูปแบบหลากหลายมากกว่า 110 ชนิด ประกอบกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของในเรื่องของ Product การออกผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ทุกปี ปีละ 1-2 ชนิด รวมถึงสร้าง branding มีบริษัทเอกชนช่วยในการออกแบบ SCG ก็เข้ามาช่วยในเรื่องการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจ อีกทั้งสมุนไพรอภัยภูเบศร เป็นสมุนไพรอินทรีย์ปลอดสารเคมีและได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ GMP จากสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ ซึ่งเป็นมาตรฐานทัดเทียมกับ IFOAM และมี โรงงานผลิตยาที่ได้มาตรฐาน PIPS และผลิตยาขายทั่วประเทศ

ด้านราคาพบว่าการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรในด้านราคา มีการตั้งราคาที่เหมาะสมและผู้บริโภคยอมรับได้ ซึ่งการตั้งราคาสินค้าจึงไม่สูงเกินไป อีกทั้งมีดีดราคาสินค้าไว้ที่ฉลากของผลิตภัณฑ์ รวมถึงมีการแบ่งกันผลิต คือรวมกันผลิตที่ใดที่หนึ่งแทนที่จะแยกกันผลิตทำให้ราคายาลงด้านสถานที่หรือช่องทางการจำหน่ายหรือให้บริการ งานวิจัยนี้พบว่าสมุนไพรมีการพัฒนาส่งออกผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางไปในประเทศ และขยายตลาดต่างประเทศร่วมกับเครือข่ายเพื่อนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรออกไปทางประเทศ CLMV (กัมพูชา ลาว เมียนมา เวียดนาม) พร้อมทั้งพัฒนาตลาดโดยบูรณาการกับการท่องเที่ยว อีกทั้งในกรุงเทพมหานครมีคู่ค้า 3 ราย โดยมีการแบ่งพื้นที่กันอย่างชัดเจน มีการวางสินค้าตามห้างสรรพสินค้า เช่น โลตัส ร้านสะดวกซื้อ 7-11รวมทั้งโรงพยาบาลเอกชน และนำเสนอผลิตภัณฑ์ตามงานแสดงสินค้าต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ มีร่วมทุนกับบริษัทเอกชนในการขยายสาขาการให้บริการ

การส่งเสริมการตลาดสินค้าและบริการ ผู้วิจัยพบว่าในการส่งเสริมการตลาดของสมุนไพรอภัยภูเบศร มีการประชาสัมพันธ์องค์ความรู้มาประยุกต์ใช้ในการสนับสนุนทางการตลาด และเผยแพร่ความรู้เรื่องสรรพคุณของสมุนไพรชนิดต่างๆ เพื่อเป็นการบอกกล่าวคุณภาพของสินค้าและบริการในทางอ้อม เผยแพร่ความรู้เรื่องสมุนไพรผ่านสื่อต่างๆ ที่มีอยู่เพื่อสร้างการยอมรับ เชื่อถือศรัทธา

ด้านการวิจัยและพัฒนา ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีระบบการสร้างงานวิจัยและนวัตกรรม รวมทั้งหาสารสกัดจากสมุนไพร ด้วยทำงานร่วมกับสถาบันอื่นๆ ที่มีความน่าเชื่อถือ เช่น มหาวิทยาลัยมหิดล รวมถึงจับมือกับสถาบันวิจัยของฝรั่งเศส และวิจัยการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร พร้อมทั้งวิจัยและพัฒนาด้านการควบคุมคุณภาพของสมุนไพร รวมถึงวิจัยประสิทธิผลทางคลินิก และวิจัยพัฒนาวัตถุดิบเพื่อให้ได้วัตถุดิบที่มีคุณภาพ

2. ปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรประเทศไทยนับเป็นประเทศที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติที่หลากหลายและอุดมสมบูรณ์ มีพืชสมุนไพรและองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาที่นำพืชสมุนไพรมาใช้เป็นยารักษาโรคสืบมาแต่บรรพกาล รวมทั้งการนำสมุนไพรมาใช้ในการดูแลสุขภาพ การใช้สมุนไพรเพื่อต่อยอดสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจเรื่อยมา ปัจจุบันกลับพบว่าการดำเนินการเกี่ยวกับสมุนไพรนั้น ยังขาดระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสม ขาดกลไกการสนับสนุนการพัฒนาทั้งด้าน

องค์ความรู้บุคลากร และศักยภาพในการผลิต โดยเฉพาะทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นต้นทุนที่สำคัญในการพัฒนาส่งเสริมภูมิปัญญาและต่อยอดองค์ความรู้ที่เป็นสมบัติของชาติให้โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับในระดับสากลสำหรับในการวิจัยครั้งนี้ พบว่าปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ประกอบด้วย 6 ประเด็น ได้แก่ ความล่าช้าในการออกผลิตภัณฑ์ใหม่ภาพลักษณ์และเจตคติในการใช้ยาสมุนไพรยังไม่เป็นที่ยอมรับ ปัญหาการกระจายสินค้าไม่ทั่วถึงทุกจังหวัดปัญหาด้านบุคลากรและกำลังการผลิตปัญหาด้านวัตถุดิบที่ใช้ผลิตสมุนไพรและปัญหาเรื่องต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

3. แนวทางในการให้บริการด้านสาธารณสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศรจากการศึกษาพบว่าแนวทางในการให้บริการด้านสาธารณสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศร ประกอบด้วย 5 กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ด้านการสร้างความน่าเชื่อถือกลยุทธ์ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กลยุทธ์การบูรณาการการบริหารเวชภัณฑ์กลยุทธ์ด้านการพัฒนาสมุนไพรครบวงจรและกลยุทธ์ด้านวิจัยและพัฒนาคุณภาพ

5. อภิปรายผล

1. โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขโดยการใช้อยู่สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทย สำหรับในการวิจัยครั้งนี้ พบว่าโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรจะต้องมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรตลอดห่วงโซ่มูลค่า (Value chain) ดังนี้ 1. ด้านการสร้างบริการหรือผลิตภัณฑ์ ควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของในเรื่องของ Product การออกผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ทุกปีซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุจินันท์ อินตะ (2553) พบว่าการตอบสนอง

ความต้องการของผู้บริโภคของสมุนไพรอภัยภูเบศร ควรต้องมีการนำเสนอและสร้างความแตกต่างของสมุนไพรให้มีความแตกต่างจากคู่แข่ง เช่น ในด้านคุณสมบัติของส่วนประกอบผลิตภัณฑ์ รูปลักษณะของผลิตภัณฑ์อีกทั้ง กัญจนพร อุณจันทร์ (2553) พบว่าในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรทางโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรควรมีการพัฒนาสมุนไพรให้หลากหลายยิ่งขึ้น เพื่อให้มีการเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง และตรงตามความต้องการของผู้บริโภคในแต่ละวัยธนพร สืบอินทร์ (2554) พบว่าการพัฒนาด้านผลิตภัณฑ์ของสมุนไพรอภัยภูเบศรควรมีการออกแบบบรรจุภัณฑ์ให้สวยงามมีหลากหลายบรรจุภัณฑ์ระบุถึงสรรพคุณรายละเอียดของผลิตภัณฑ์ที่ครบถ้วนและแนะนำวิธีการใช้ที่ชัดเจน2. ด้านราคาพบว่าการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรในด้านราคา มีการตั้งราคาที่เหมาะสมและผู้บริโภคยอมรับได้ ซึ่งการตั้งราคาสินค้าจึงไม่สูงเกินไปซึ่งสอดคล้องกับกัญจนพร อุณจันทร์ (2553) พบว่า ผู้บริโภคผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศร ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ส่วนใหญ่เห็นว่าราคาที่ทางโรงพยาบาลอภัยภูเบศรจำหน่ายอยู่นั้นมีความเหมาะสมเพราะเป็นสมุนไพรจึงมีราคาต่อข้างสูง3. ด้านสถานที่หรือช่องทางการจำหน่ายหรือให้บริการ งานวิจัยนี้พบว่าสมุนไพรอภัยภูเบศรมีการพัฒนาส่งออกผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางไปในประเทศ และขยายตลาดต่างประเทศร่วมกับเครือข่ายซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กัญจนพร อุณจันทร์ (2553) พบว่าทางโรงพยาบาลอภัยภูเบศรควรมีการสร้างภาพลักษณ์เพื่อให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรเป็นที่ยอมรับในปัจจุบันให้มากขึ้น เช่น การนำสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพรไปจำหน่ายในร้านที่มีชื่อเสียงประกอบกับ ธนพร สืบอินทร์ (2554) พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรของผู้บริโภคในจังหวัดปราจีนบุรี ด้านช่องทางการจัดจำหน่าย ควรมีการเพิ่มร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรให้มากขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการเดินทางมาซื้อผลิตภัณฑ์4. การส่งเสริมการตลาดสินค้าและบริการ ผู้วิจัยพบว่าในการส่งเสริมการตลาดของสมุนไพรอภัยภูเบศร มีการประชาสัมพันธ์องค์กรมาประยุกต์ใช้ในการสนับสนุนทางการตลาด และเผยแพร่ความรู้เรื่องสรรพคุณของสมุนไพรชนิดต่างๆซึ่งสอดคล้องกับ สุจินันท์ อินตะ (2553) ที่กล่าวว่า การส่งเสริมการตลาดของสมุนไพรอภัยภูเบศร ควรให้ความสำคัญกับการให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ การประชาสัมพันธ์ แหล่งข้อมูลในการตัดสินใจเลือกซื้อผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรให้มากยิ่งขึ้น5. ด้านการวิจัยและพัฒนา ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีระบบการสร้างงานวิจัยและนวัตกรรม รวมทั้งหาสารสกัดจากสมุนไพร ด้วยทำงานร่วมกับสถาบันอื่นๆ ที่มีความน่าเชื่อถือ

2. ปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรสำหรับในการวิจัยครั้งนี้ พบว่าปัญหาและอุปสรรคของการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ประกอบด้วย 6 ประเด็น ได้แก่1. ความล่าช้าในการออกผลิตภัณฑ์ใหม่ เนื่องจากกระบวนการจะมีข้อจำกัดเยอะจะคิดนอกรอบได้น้อย และการทำงานร่วมกันระหว่างกระทรวงต้องใช้เวลา2.ภาพลักษณ์และเจตคติในการใช้ยาสมุนไพรยังไม่เป็นที่ยอมรับสอดคล้องกับงานวิจัยของ กัญจนพร อุณจันทร์ (2553) พบว่าควรมีการสร้างภาพลักษณ์เพื่อให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรเป็นที่ยอมรับในปัจจุบันให้มากขึ้น3. ปัญหาการกระจาย

สินค้าไม่ทั่วถึงทุกจังหวัด เนื่องจากตัวแทนจำหน่ายสินค้าเพียงรายเดียวเพื่อดูแลพื้นที่ทั้งประเทศ และมีที่ตั้งอยู่ในจังหวัดกรุงเทพมหานครซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กัญจนพร อุ่นจันทร์ (2553) พบว่าด้านช่องทางการจัดจำหน่าย หากทางโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรต้องการเพิ่มช่องทางการจัดจำหน่าย อาจทำได้หลายวิธี เช่นขายผ่านอินเทอร์เน็ต แต่ต้องหาบุคคลที่ 3 ในการรับผิดชอบอีกช่องทางหนึ่ง หรือมีการเผยแพร่และให้ความรู้ด้วยการจัดงานแสดงสินค้าต่างๆ 4.ปัญหาด้านบุคลากรและกำลังการผลิตเนื่องจากบุคลากรอาจยังเข้าไปดูแลการใช้ยาสมุนไพรได้ไม่ทั่วถึง รวมทั้งข้อจำกัดด้านองค์ความรู้ของบุคลากรที่เกี่ยวข้องในการใช้ยาสมุนไพร และผลิตไม่ทันถ้ามีตลาดรองรับ 5. ปัญหาด้านวัตถุดิบที่ใช้ผลิตสมุนไพร ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากวัตถุดิบไม่เพียงพอกับความต้องการ ประกอบกับการปลูกสมุนไพรระบบเกษตรอินทรีย์มีความซับซ้อน ยุ่งยาก และกลุ่มสมุนไพรบ้านดงบังมีปัญหาเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินการยังไม่ชัดเจน ระบบการผลิตและการบริหารจัดการยังเป็นแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับ ฐาปณี เลขพันธ์ (2558) กล่าวว่าสมาชิกในกลุ่มสมุนไพรบ้านดงบังไม่กล้าเสนอความคิดเห็นที่แตกต่าง ขาดการรวบรวมจัดเก็บความรู้ที่เป็นระบบ และการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ขาดความต่อเนื่อง 6. ปัญหาเรื่องต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น เนื่องจากต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นต้องใช้สมุนไพรระบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจาก ผลิตภัณฑ์ที่เป็นเกษตรอินทรีย์มีราคาสูง ใช้ระยะเวลาการปลูกและเก็บเกี่ยวของสมุนไพร ทำให้ไม่สามารถแข่งขันในตลาดได้ ถ้าไม่ปรับราคาให้เท่าเทียมกับสินค้าที่ไม่ใช่เกษตรอินทรีย์

3. แนวทางในการให้บริการด้านสาธารณสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศรซึ่งจากการศึกษาพบว่าแนวทางในการให้บริการด้านสาธารณสุขในการใช้สมุนไพรไทยเพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลอภัยภูเบศรประกอบด้วย 5กลยุทธ์ได้แก่ 1.กลยุทธ์ด้านการสร้างความน่าเชื่อถือการที่จะผลักดันให้ประชาชนใช้ยาสมุนไพรให้มากขึ้น ต้องทำให้เกิดการยอมรับและเชื่อมั่นเรื่องประสิทธิภาพการรักษา ก่อน ดังนั้นผู้บริหารจึงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิสัยทัศน์ในการนำนโยบายลงสู่การปฏิบัติหรือการขับเคลื่อนนโยบาย ซึ่งผู้บริหารจะต้องมีความสามารถที่จะสื่อสารนโยบาย และการแปลงนโยบายด้านการแพทย์แผนไทยเข้าบูรณาการ การแพทย์แผนปัจจุบันซึ่งสอดคล้องกับ เอกพร รักความสุข (2556) กล่าวว่าผู้บริหารระดับสูงขององค์กรจะต้องมีส่วนร่วมและสนับสนุนให้มีการวางยุทธศาสตร์ขององค์กร รวมทั้งต้องมีวางแผนงานโครงการที่ชัดเจน มีการประชุมชี้แจงโครงการ การมอบหมายงานที่ชัดเจน รวมถึงการติดตาม รายงานผล 2.กลยุทธ์ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สอดคล้องกับ ธารา อ่อนชมจันทร์ (2537) เสนอแนวทางการพัฒนาและให้ข้อเสนอแนะในงานวิจัยทางเลือกในการรักษากระดูกหัก ไว้ว่าระดับนโยบายควร ส่งเสริมให้มีการพัฒนาบุคลากรสาธารณสุขระดับปฏิบัติงาน ให้มากขึ้น โดยเน้นการวิจัยเชิงสหวิทยาการ 3. กลยุทธ์การบูรณาการการบริหารเวชภัณฑ์การแพทย์แผนไทยและสมุนไพรมาใช้ในระบบบริการสุขภาพเป็นการผสมผสานการแพทย์แผนโบราณเข้ามาในระบบบริการสาธารณสุขสมัยใหม่เป็นสิ่งที่สำคัญและต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนซึ่งสอดคล้องกับดารณี อ่อนชมจันทร์ (2552) การแพทย์พื้นบ้านไม่ได้แยกออกจากการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างเด็ดขาดแต่ดำรงอยู่อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังนั้นการพัฒนา

สาธารณสุขจึงควรพัฒนาการแพทย์ทุกระบบไปพร้อมกัน และยงค์ศักดิ์ ตันติปิฎกและคณะ (2552) ได้ทำการศึกษาศำรวจ ทบทวนสถานการณ์ การแพทย์พื้นบ้าน เพื่อทำความเข้าใจสถานะปัจจุบันของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ อันจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะในการผสมผสานระบบการแพทย์พื้นบ้านสู่ระบบสุขภาพไทยอย่างเหมาะสม4. กลยุทธ์ด้านการพัฒนาสมุนไพรครบวงจร (Value chain)ทางการบริหารงานของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ในแง่ของสมุนไพร จะต้องดำเนินการทั้งระบบอย่างครบวงจร (Value chain) ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากการดำเนินการตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำนั้นต้องอาศัยและส่งต่อซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ5. กลยุทธ์ด้านวิจัยและพัฒนาซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของธรา อ่อนชมจันทร์ (2537) ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่าควรมีการส่งเสริมให้มีการวิจัยพัฒนาต่อยอดจากฐานความรู้เดิม (Renovation) เพื่อเป็นทางเลือกในการดูแลรักษาสุขภาพ ซึ่งน่าจะดีกว่าการลอกแนวคิดการพัฒนาจากชาติตะวันตก ซึ่งมีบริบททางสังคมต่างจากไทย

6. ข้อเสนอแนะ

สำหรับการวิจัยครั้งนี้

1. ควรสร้างและพัฒนาบุคลากรการแพทย์แผนไทย สายอาชีวศึกษา ซึ่งปัจจุบันผู้ประกอบวิชาชีพแผนไทยที่จบจากสถาบันการศึกษานั้น เป็นหลักสูตรระดับปริญญาตรี จากการวิจัยหากมีการประเมินสถานการณ์ในอนาคตการแพทย์แผนไทยจะได้รับการยอมรับและนิยมเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นควรมีการเตรียมกำลังคนในระดับผู้ช่วยแพทย์ และผู้มีความชำนาญเฉพาะด้านดังนั้นควรมีหลักสูตรการแพทย์แผนไทย สายอาชีวศึกษาให้ครบทุกด้าน

2. ผลิตบุคลากรด้านการแพทย์แผนไทยและผลิตบุคลากรในสาขาอื่นๆ ที่ไม่ใช่แพทย์ เช่น วิศวกรด้านเครื่องมือผลิตสมุนไพร วิศวกรด้านดูแลโรงผลิตสมุนไพร ด้านเชี่ยวชาญการเกษตรสมุนไพร ด้านการวิจัยภูมิปัญญาไทย ฯลฯ เป็นต้น เนื่องจากการวิจัยพบว่าการบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพร นั้นจะต้องดำเนินการทั้งระบบอย่างครบวงจร (Value chain)

3. ควรมีกลไกสนับสนุนการบริหารแพทย์แผนไทยคู่ขนานกับการแพทย์แผนปัจจุบัน อย่างเป็นรูปธรรมและขยายไปในพื้นที่ต่างๆ

สำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยด้านอื่นๆ เพิ่มเติม เช่น กลยุทธ์หรือแนวทางระบบการให้บริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพรที่ยั่งยืน

2. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือความต้องการของผู้บริโภคในการรับบริการด้านสาธารณสุขด้วยสมุนไพร

บรรณานุกรม

- สุจินันท์ อินตะ. 2553. ปัจจัยที่มีผลต่อความสัมพันธ์ของการตัดสินใจซื้อผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศร ในเขตกรุงเทพมหานคร. การค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ธุรกิจการเกษตร) สาขาธุรกิจการเกษตร ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร
 กาญจนพร อุ่ณจันทร์. 2553. ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจซื้อผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรของผู้บริโภค ในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล. ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ธนพร สืบอินทร์. 2554. ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อผลิตภัณฑ์สมุนไพรอภัยภูเบศรของผู้บริโภคในจังหวัดปราจีนบุรี. การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต วิชาเอกการตลาด คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.
- เอกพร รักความสุข. 2556.การจัดการภาครัฐแนวใหม่ในการบริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น: กรณีเทศบาลในจังหวัดสิงห์บุรี. วารสารสมาคมวิจัย 18(1): 90-96
- ธารา อ่อนชมจันทร์. 2537. การรักษากระดูกหักของหมอฟันบ้านอำเภอพญาเม็งรายจังหวัดเชียงราย, รายงานการวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข
- ดารณี อ่อนชมจันทร์, บรรณาธิการ. (2554). “โจทย์” การวิจัยภูมิปัญญาไท สุขภาพวิถีไท: ประมวลข้อเสนอประเด็นเพื่อการพัฒนาโจทย์วิจัยเชิงระบบ. นนทบุรี: พิมาน พรินต์ติ้ง จำกัด.
- ยงศักดิ์ ตันติปิฎก และสำลีใจดี. (2552). ตำราการนวดไทย เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา.
- สุภาภรณ์ ปิติพร. (2554). ร้างจิต ราชายองยาแก้พิษ. วารสารหมอชาวบ้าน_2554. 33(385): 10-18
- มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร. (2554). เอกสารประกอบการเสวนาตำรายาโบราณเนื่องในวาระครบรอบ 100 ปี ตึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร และฉลองพระชนมายุ 84 พรรษา สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี. วันที่ 18 ธันวาคม 2552. ณ ห้องประชุมตึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จังหวัดปราจีนบุรี.